

ursprung längre tillbaka? Utan tvifvel har psalmboken prioritet. Det är väl ej gärna tänkbart, att det sjungande folket skulle kunnat — såsom måst ske i Redväg — själfvt göra kombinationen af visan och psalmen. Det är väl tvärtom så, att denna mycket folkliga psalm blifvit ofta sjungen, omtyckt, så småningom förenklad och förkortad, hvarjämte vissa allmänt bekanta balladmotiv skjutits in. Och som sagdt, en mellanform utan dessa motiv torde vi ha i den här meddelade fragmentariska varianten.

Allt som allt: vi torde här ha ett nytt bevis till de många andra på det stora inflytande, den gamla psalmboken haft på jämförelsevis sena tiders folkdiktning. — Och på samma gång har ju gamle Jesper Svedberg fått en viss upprättelse för de angrepp,¹ som riktades just mot denna psalm i hans psalmbok.

Gunnar Rudberg.

Om tolfhålakringlor och andra julbröd.

Vid läsande af den i Fataburen 1907 sid. 256 framställda frågan angående tolfhålakringlor påminde jag mig hafva hört omtalas och möjligen äfven sett dylika vid julhögtiderna här i södra delen af Väre för omkring trettio år sedan. Jag företog därför genast efterforskningar och förfrågningar om denna sak, och som resultat däraf kan jag afgifva följande redogörelse för åtskilliga brödsorter.

Tolfhålakringlan, fig. 1, användes här i Västra Torsås sn och kringliggande trakt som ovillkorlig beståndsdel af hvarje julahög, så länge som sådana begagnades, d. v. s. i alla hem för 30 à 40 år sedan, hvarefter de alltmera kommit ur bruk.

Redan innan det blef dager på morgonen julafton, lades duk på julabordet och öfver detsamma upphängdes takduken, hvilken antingen bestod af en hvit linneduk, som för dess upphängande var försedd med öglor kring hela duken, några tum innanför kanterna,

¹ Se H. Lundström, anf. st.

eller ock af en knuten och broderad, med tofsar försedd takduk, sådan som finnes i Nordiska Museets samlingar och härstammar från Horjeboda i Västra Torsås socken.

På julbordet lades en julahög för hvarje barn i huset och stundom äfven för föräldrarna. Hvarje julahög utgjordes af ett bröd af hvar sort, som bakats till julen, t. ex. ett limpebröd, en finsikte-kaka och ett vörtbröd, lagda på hvarandra, det öfversta ofta med naggade kanter. Stundom lades äfven en liten julost på julahögen.

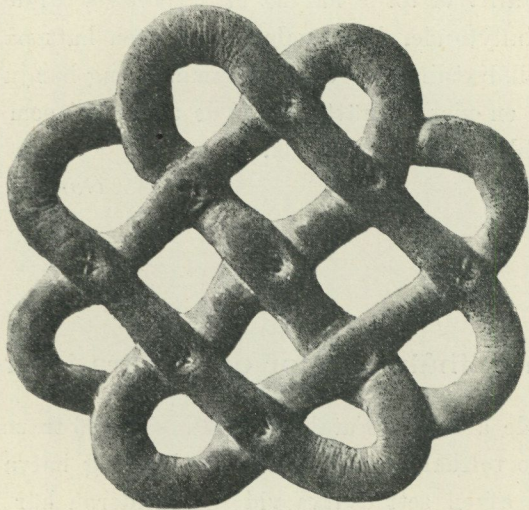

Fig. 1. Tolfhålakringla.

¹/₃ af orig. storl.

Flickornas och gossarnas julahögar tyckas dock åtminstone på en del ställen så till vida hafva varit olika, att flickornas bröd alla varit runda, men ett eller flera af gossarnas varit aflånga s. k. »lefvar», fig. 2. Pella Schänna Majnissa Krestina säger: »De skulle va' bara kringleta kaker åt grebberna (flickorna), men åt herane (gossarna) skulle den öfversta kakan va' en lef.» Denna anordning har sannolikt haft sin särskilda betydelse, och jag vill på samma gång påpeka, att Allbo härads sköldemärke säges skola föreställa en lef.¹ På som-

¹ Jfr G. O. Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne, d. 2. sid. 129.

liga ställen brukade öfversta lefven i gossarnas julahögar vara uppskuren och utviken i ändarna och kallades då »oxe», fig. 3. Den tyckes påminna om »julkusen», som begagnas längre uppåt landet. En sådan lef med flikar på sidorna sades föreställa en sadlad oxe, fig. 4.

Sedan bröden och osten blifvit upplagda på hvarandra, lades därefter på hvarje julahög en tolfhålakringla, som stundom fick af-

Fig. 2. Lef.
 $\frac{1}{3}$ af orig. storl.

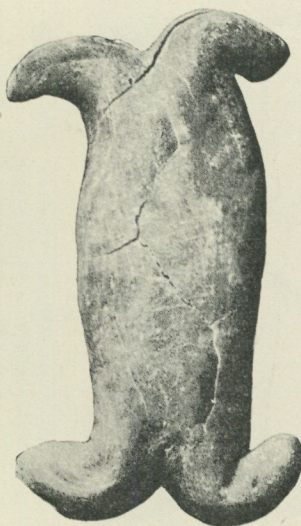

Fig. 3. Oxe.
 $\frac{1}{3}$ af orig. storl.

sluta julahögen; men oftast tyckes denna därutöfver på olika sätt hafva blifvit afslutad: stundom med en liten bakad fågel, ställd midt på tolfhålakringlan och omgifven af äpplen; stundom med kringlan fig. 7, antingen med fastbakad eller lös fågel, och stundom med kringlan fig. 8 med ett däröfver lagdt äpple. Kring julahögen brukade dessutom uppställas af utrullad kringledeg lagda figurer: »jungfru», fig. 5, och »here» (gosse), fig. 6.

Julahögarna fingo ej rubbas eller begagnas, så länge som det öfriga till julen bakade brödet räckte; vanligen fingo de stå till

tjugondedagjul, innan de uppåtos. Ingen antydan har af mig spårats, att julbrödet användts i Varend för att gifva styrka åt dragarne eller »kättja» (växtkraft) åt jorden, såsom förhållandet varit i många andra trakter af vårt land.

Allt tyckes emellertid antyda, att julabordet och julahögarna haft helig betydelse, och detta bestyrkes äfven af julahögarnas benämning »julaltare» i Säbytrakten i Norra Vedbo härad, Småland, där äfven talsättet »duka julaltare» användes.

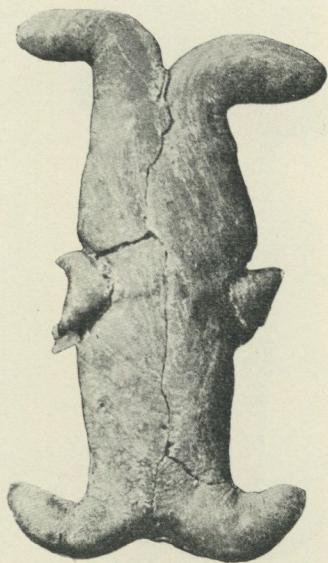

Fig. 4. Sadlad oxe.
 $\frac{1}{3}$ af orig. storl.

Fig. 5. Jungfru.
 $\frac{1}{3}$ af orig. storl.

Tolfhålakringlan tyckes i Småland hafva varit använd på ett jämförelsevis litet och skarpt begränsadt område kring södra delen af sjön Åsnen, omfattande, så vidt jag kunnat få reda på, Kalfsvik, Urs-hult och Allmundsryd socknar i Kinnevalds samt Virestad, Härlunda och Västra Torsås jämte angränsande del af Skatelöf i Allbo härad. I öfre delen af Skatelöf har jag fått besked af gamla personer, att den ej begagnades där, utan tillhörde Virestad och Västra Torsås. Där jag i öfriga kringliggande och längre bort belägna socknar frågat efter densamma, har den varit okänd.

Vid tolfhålakringlans bakning användes på många ställen en särskild stämpel, hvarmed alla nio korsningställena hoptrycktes. Angående tolfhålakringlans betydelse har jag fått den uppgiften, att den skulle hafva tolf hål, ett för hvar och en af de tolf apostlarne, men benämningen apostlakaka¹ är här alldeles okänd. Tolfhålakringlan begagnades endast som beståndsdel af julahögen och bakades aldrig för något annat ändamål.

Kringla med fyra snirklar begagnades här i trakten ofta till topp på julahögen, men ej vid andra tillfällen, stundom med fastbakad »pytta», så som på det till Nordiska Museet inlämnade profvet fig. 7, stundom utan eller med lös sådan och stundom endast enkel så att säga S-formig — enligt erhållen uppgift: »som två korslagda åttor eller bara som en åtta».

Denna typ af kringla förekommer på många och vidt skilda trakter af landskapet, men är i öfrigt okänd eller bortglömd på

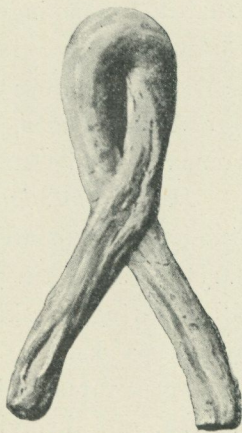

Fig. 6. Here.
1/3 af orig. storl.

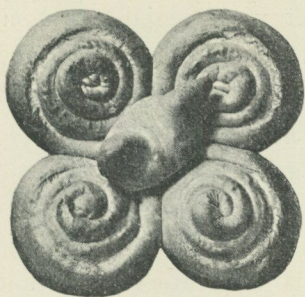

Fig. 7. Hjulkorskringla
med »pytta».
1/3 af orig. storl.

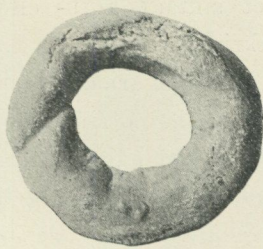

Fig. 8. Ringformig kringla.
1/3 af orig. storl.

mellanliggande platser. Den här varit känd på de flesta ställen, där tolfhålakringlan varit begagnad, äfvensom i kringliggande trakt af Kronobergs län. Dessutom har jag fått reda på, att den begagnats

¹ Denna benämning förekommer i Blekinge.

i Bringetofta socken af Jönköpings län och i Gustaf Adolfs socken af Elfsborgs län. Från Tvetaryd i Västra Torsås socken har jag erhållit benämningen hjulkorskringla¹ å detta bröd. Från Västergötland har jag fått uppgiften, att den där kallas »gullvagn» och genom upplysning från Nordiska Museet har jag fått veta, att enligt »Meddelanden, utgifna af A. Hazelius 1893 och 1894», har den samma namn i Östra härad, Småland.

*Den ringformiga kringlan*², fig. 8, begagnades, som förut nämnts, stundom här jämte ett äpple till topp på julahögen; men bakades därjämte såväl till julhögtiden som vid andra tillfällen att begagnas till förtäring, särskildt att bjudas besökande, »som man nu för tiden bjuder på kaffe». Äfven brukade flickorna under konfirmationsläsningen turas vid att taga kringlor med sig att bjuda läskamraterna. Då kringlan sålunda användes till dagligt bruk kallades den »*bonnakringla*» och bakades då äfven i andra former än den ringformiga. Denna kringla var således icke uteslutande något julbröd.

I många delar af Småland, där tolfhålakringlan ej ingick som beståndsdel af julahögen, begagnades i dess ställe en kringla liknande denna sist beskrifna, men betydligt större och gröfre.

Beträffande materialet till julakringlor har jag fått veta, att de företrädesvis bakades af handsiktadt vårrågsmjöl, stundom tillsatt med litet siktadt korn- eller hvetemjöl för att bli mörare. På det att julakringlorna skulle hålla sig friska under den långa tid, som de lågo i julahögarna, innan de fingo uppätas, och äfven på det att de skulle bibehålla sin fason under gräddningen, fick degen till dem ej tillsättas med något jäsningsämne.

Angående »pyttan», fågelbilden, på julahögen finnes följande sägen ännu bibehållen här: Då Jesus var liten, lekte han och andra små barn vid en vattenpöl, där de formade små foglar af den våta jorden. Jesus blef då så glad, att han klappade i händerna, och de små fåglarna, som han gjort, fingo därvid lif och flögo upp i luften, men

¹ Detta stafningssätt är enligt författarens mening det riktiga och bibehålles på hans begäran. Red.

² Kringlig (>krenglet>) betydde på värendsmålet, likasom i fornspråket, rund eller cirkelformig. Ordet begagnas t. ex. äfven om runda stockar i motsats till fyrhuggna, hvaremot klotformig har, så vidt jag kunnat finna, hetat »trind».

de, som de andra barnen gjort, fingo ej lif.¹ Fågeln på julhögen skall vara till minne af detta underverk.

Det är beaktansvärdt, att figuren vid julhögen ej nämnes grebba eller flicka utan »jungfru». Detta häntyder möjligtvis på att »jungfrun» och »heren» ursprungligen betecknat Maria och Jesus.

Alla dem, till hvilka jag vändt mig med förfrågningar om tolfhålakringlan och julahögen, hafva med stort intresse och beredvillighet lämnat mig upplysningar och bakat prof på de olika brödsorterna. Många hafva snart sagdt med hänryckning talat om hur högtidlig julen var, då den firades, så som det skedde i deras ungdom; och om de få öfverlefva flera jular vilja de åter duka jula-bord och baka julahögar, »så att det må blifva riktig jul igen».

A. Qvistgaard.

Lilit i Norrland.

Med hänvisning till tillägget efter Levi Johanssons meddelande om Lucia i Fataburen 1906, särskildt sid. 199—200, må följande i bref från honom i januari 1908 lämnade underrättelse här offentliggöras.

»I Stuguns socken i Jämtland blev jag nyligen bekant med en bonde, som hette Hornej och var från en utby, Fisksjölandet. Vi kommo i samspråk om en del saker på folktrons område. Kom jag så att omnämna Lucia. Även han hade hört talas om Adams första hustru, men han hade hört, att hon skulle heta Lilit, vara rödhårig och elak alldeles bedrägligt, samt brunögd. Från henne lära alla som äro rödhåriga och brunögda härstamma, och dessa hava i regel stammoderns egenskaper. Detta hade han i sin barndom hört av en gammal gumma, som gick omkring i socknen och kardade ull. Hon skulle varit född på 1780-talet och hetat Kerstin Moberg.»

¹ Denna berättelse återfinnes i de apokryfiska evangelierna om Jesu barndom.

Red.